

## Mehmed Murad Nakşibendî'nin İyd-ı Ekberi: Hülâsatü'ş-Şürûh

Karden KARAKOÇ\*

Hilal YİĞİT\*\*

### Özet

Mevlâna'nın Mesnevî'sine değişik yüzyıllarda yazılan şerhlerin birçoğu kısmî çok az sayıda olanı ise eserin tamamına yöneliktir. Mehmed Murad Nakşibendî'nin 19. yüzyılda kaleme aldığı şerhlerin özeti anlamındaki “Hülâsatü'ş-Şürûh” Mevlâna'nın Mesnevî'sinin altı cildinin tamamına yazılmış bir şerhtir. Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh'un dibâcesinde Murad Molla Tekkesi'nde Mesnevî dersleri verdiğini Mesnevî'yi üç defa baştan sona şerh ettikten sonra hatırına öğrencilerin kolaylıkla anlayabileceği özet bir şerh yazmak geldiğini dile getirmektedir. Şârih, eserin sonunda ise yüz kadar şârihin Mesnevî'yi şerh etmek için yola çıktığını ancak çoğunun eserini tamamlayamadığını kendisi için bu şerhi tamamlamanın “iyd-ı ekber” olduğunu dile getirmektedir.

Bu kitap bölümünde Mehmed Murad Nakşibendî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerinde kısaca durulmuş; ardından şârihin “Hülâsatü'ş-Şürûh” adlı eseri tanıtılmıştır. Eser tanıtılırken eserin yazılış sebebi ve tarihi, nüshaları, kaynakları, şerh metodu, dil ve imlâ hususiyetleri ile şârihin diğer Mesnevî şârihlerine yaptığı göndermeler, Nakşibendîliğe temasları ele alınmıştır. Ayrıca Mehmed Murad Nakşibendî'nin **Şerh'ine yönelik değerlendirmelere de yer verilmiştir.**

**Anahtar kelimeler:** Mesnevî Şerhi, Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh.

### Mehmed Murad Naqshbandî's Mathnawi Commentary Titled Hülasatü'ş-Şürûh

#### Abstract

Many different commentaries have been written on Rumi's “Mathnawi” in various centuries, with most of them being partial and only a very few directed towards the entire work. Mehmed Murad Nakşibendî's commentary, “Hülasatü'ş-

\* Uzm. Öğr., MEB, kardenkarakoc@yandex.com, ORCID: 0000-0003-4383-7794

\*\* Arş. Gör. Tarsus Üniversitesi, hilalyigit@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3516-1360

Şüruh," written in the 19th century, is a summary commentary of Rumi's Mathnawi, covering all six volumes of the work. Mehmed Murad Nakşibendî, in the introduction of "Hülasatü's-Şüruh," mentions that after teaching the Mathnawi in the Murad Molla Tekke and providing a commentary on it from beginning to end three times, he thought of writing a concise and straightforward commentary that his students could easily understand. With this idea in mind, the commentator, considering the full commentaries written before him, composed a brief and simple commentary. At the end of his work, the commentator mentions that approximately a hundred commentators had embarked on the journey of commenting on the Mathnawi, but most of them could not complete their work. For him, completing this commentary was "the grandest festival."

In this chapter of the book, Mehmed Murad Nakşibendî's life, literary personality, and works are briefly discussed. Following that, the commentator's work, "Hülasatü's-Şüruh," is introduced. While presenting the work, the reasons and history of its composition, the manuscript copies, sources, commentary method, language, and spelling characteristics, as well as the commentator's references to other commentators of the Mathnawi and his connections to Nakşibendî tradition, are examined. Moreover, criticisms directed at "Hülasatü's-Şüruh" are also addressed.

**Keywords:** Mathnawi Commentary, Mehmed Murad Nakşibendî, Hülasatü's-Şüruh.

## Giriş

Mevlâna Celâleddin Rûmî (ö.1273)'nin 13. yüzyılda mesnevî nazım şekliyle Farsça kaleme aldığı Mesnevî-i Ma'nevî çağının sınırlarını aşmış bir eserdir. Mesnevî'yi anlamaya ve yorumlamaya yönelik çalışmalar eserin yazıldığı dönemden kısa bir süre sonra başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. Birçok şârih Mesnevî'yi şerh etmek için yola çıkmış ve Mesnevî'nin tamamına veya bir kısmına şerhler yazmıştır. Sadece Türk dünyasında değil farklı coğrafyalarda da sevilen ve okunan Mesnevî'nin tamamına Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere dokuz tane şerh yazılmıştır. Mesnevî'ye Şeyh Yusuf Arapça, Sürûrî Farsça; Şem'i Efendi, İsmail Rusûhî-i Ankaravî, Mehmed Murâd Nakşibendî, Ahmed Avni Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî, Abdülbaki Gölpınarlı ve H. Hüseyin Top tam Türkçe şerh yazmıştır. Cân-ı Âlem olarak tanınan Pîr Muhammed Efendi'nin "Hazînetü'l-Ebrâr" adlı eserini bazı araştırmacılar tam şerh olarak alırken bazı araştırmacılar ise eserin Mesnevî'nin ilk dört cildinin şerhi olduğunu

söylemektedir. Hazînetü'l-Ebrâr'ın şu ana kadar üzerinde çalışma yapılan tek cildi dördüncü cildir.<sup>236</sup>

Mesnevî'yi kısmî olarak şerh eden şârihlerin bazıları eserin altı cildinin tamamını şerh etmek için yola çıkmışlar fakat çeşitli sebeplerle şerhlerini tamamlayamamışlardır. Bazı şârihler ise Mesnevî'nin birinci cildini veya diğer ciltlerden herhangi birinin tamamını şerh etmişlerdir. Mesnevî'den intihâb yoluyla şerh yapan şârihler ise belli bir bölümden veya altı cildin içinden seçtikleri beyitleri şerh etmişlerdir. Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin şerh edilmesi muhtasar şerhlere yaygın bir örnektir. Klasik edebiyatta Mesnevî'nin bir kısmına yönelik yapılan şerhlerin sayısı kırkın üzerindedir. Görüldüğü üzere Mesnevî'nin tamamına yazılmış şerh sayısı oldukça azdır. Mesnevî'nin altı cildinin tamamını şerh eden Mehmed Murad Nakşibendî, diğer şârihlerden farklı olarak Nakşibendî tarikatına mensuptur. Şarihin Hülâsatü's-Şürûh adını verdiği Mesnevî şerhi Mesnevî'nin tamamını şerh eden Ankaravî ve Şem'î'nin şerhleri kadar tanınmamaktadır. Eserin yeterince tanınmamasında dibâcesinde geçen muhtasar-özet kelimesinden özet bir şerh olduğunun düşünülmesinin önemli bir payı vardır. Şu ana kadar eser yeterince tanıtılmamış ve üzerine bütüncül bir çalışma yapılmamıştır.<sup>237</sup> Hâlihazırda eserin altı cildi üzerine çalışmalar yapılmaktadır.<sup>238</sup>

## 1. Mehmed Murad Nakşibendî (1788-v.1848)

### 1.1. Hayatı

Mehmed Murad'ın hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda asıl adı “Muhammed Murâd” olarak geçmektedir.<sup>239</sup> Nakşibendî tarikatına bağlı olduğu

<sup>236</sup> Detaylı bilgi için bkz. Uçar, A. (2022). Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cit, İnceleme-Metin-Sözlük. İstanbul: Rûmî Yayınları.

<sup>237</sup> Eser üzerine kapatılan Fatih Üniversitesinde yapılan parça parça yüksek lisans tezleri vardır ancak bu tezlerde bazı ciltlerin çalışılmayan varakları vardır. Bazı çalışmaların da üniversitenin kapatılmasından dolayı bitirilemediği düşünülmektedir. Söz konusu çalışmalarda ilmi bazı sıkıntılar vardır, çalışmalar tek bir nüsha üzerinden yapılmış ve transkripsiyon sistemi kullanılmamıştır. Örneğin; söz konusu çalışmalarda esas alınan İstanbul Üniversitesi Yazma Eserlerdeki 6. cilt 188 olarak tanıtılmış ve eser bu hâliyle çalışılmıştır ancak eser aynı üniversitenin kaynaklarında gerçekte 407 varaktır. Yine aynı çalışmada 6. cildin Süleymaniye nüshasına hiç bakılmamıştır.

<sup>238</sup> Prof. Dr. Ziya Aşvar danışmanlığında eserin 1. ve 2. ciltlerini Ömer Semiz, 3. ve 4. ciltlerini Hilal Yiğit, 5. cildini Hacer Özkul ve 6. cildini Karden Karakoç doktora tezi olarak çalışmaktadır.

<sup>239</sup> Davud Fatin, *Tezkire-i Hatimetü'l-Eşâr*, İstanbul 1867, s. 374; Hüseyin Vassâf, *Sefînei Evliyâ-II*, (çev. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2006, s. 133; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, “Murâd Efendi eş-Şeyh el- Hâc” mad., İstanbul 1945, c. VI, s. 4248-4249.

için “Nakşibendî” ünvanı da adına eklenmiştir.<sup>240</sup> Bazı kaynaklarda “Muhammed” yerine “Mehmed” kullanıldığı da görülmektedir. Şârih, Hülâsatü’ş-Şürûh’un dibâcesinde kendini “EsSeyyidü’l-Hâcc Hâfız Mehmed Murâdu’n-Nakşibendî İbnü’ş-Şeyhi’l-Hacc Abdü’l-Halimi’n-Nakşibendî” şeklinde künyelendirmiştir.<sup>241</sup> “Murâd” mahlasıyla şiirler yazan şârihin Divan’ı da vardır.

Mehmed Murad Nakşibendî; zaman zaman başka şahıslarla karıştırılmıştır. Bunlardan biri Nakşibendî tarikatına mensup olan ve Mehmed Murad Nakşibendî’den bir asır önce yaşayan Murad Buhari (öl. 1720)’dir. Bir diğeri ise Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi’ni 1775 yılında inşâ ettiren Kazasker Damadzâde Mehmed Murad Molla (ö.1778)’dir.<sup>242</sup> Bu isim benzerliğinden dolayı Mehmed Murad Nakşibendî’nin eserleri diğerk kişilerle karıştırılmıştır. Yine bu karışıklıktan dolayı şârihe, Muhammed Murad Molla da denildiği sıklıkla görülmektedir.

Mehmed Murad Nakşibendî; “Mâ Hazar” adlı eserindeki Hâl Tercümesi’nde 1788 yılında perşembe gecesi İstanbul’un Çarşamba semtinde doğduğunu, yine aynı eserinde babasının Murad Molla Tekkesi şeyhlerinden “Eş-Şeyhü’l-Hâcc Abdü’l-halîmü’l-Ahîshavîyyü’n-Nakşibendî” olduğunu dile getirmiştir.<sup>243</sup> Abdulhalim Efendi, Ahıska doğumlu olup Beyzâde Mustafa Efendi’den sonra Murad Molla Tekkesi’nin ikinci postnişinidir. “Aslen Ahıskalı olan Murad Nakşibendî’nin soyu seyyid nisbesiyle Hz. Hüseyine dayanır. Ahıska’dan ne zaman geldiklerine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.” (Kunt, Özkan, 2013: 22).

İlk eğitimini Nakşibendî şeyhi olan babasından alan Mehmed Murad, küçük yaşlardan itibaren başladığı hafızlık eğitimini tamamlayarak on yaşında hafız olmuştur. Çok sayıda hocadan ders alan ve kitaplar tedris eden Mehmed Murad; Hoca Neş’et’in öğrencilerinden Süleyman Vahyî’den haftada iki gün Mesnevî dersi almış Mesnevî’nin üçüncü cildinin ortasına geldiğinde Mehmed Murad Nakşibendî’ye Mesnevî’yi okutma görevi verilmiştir. Şârih hocası Süleyman Vahyî’nin de izniyle bu göreve başlamış, Mesnevî’yi ders olarak okutmuştur.<sup>244</sup>

<sup>240</sup> Davud Fatin, 1867, s. 374; Hüseyin Vassâf, 2006, s. 256; Muzaffer Gökman, *Murat Molla Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943, s. 2; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yay. İstanbul, c. I, s. 169-170.

<sup>241</sup> M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü’ş-Şürûh* - I, İstanbul Ü. Ktp. TY 6309, vr. 1b.

<sup>242</sup> Özdil, H. (2013). Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevi Şârihi: Mehmed Murad Nakşibendî, *Turkish Studies*, Volume 8/12, p. 1009-1016.

<sup>243</sup> Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp. Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 1b.

<sup>244</sup> *Mâ Hazar*, No. 260, vr. 44a.

Murad Molla Tekkesi'nin üçüncü postnişini olan ve çeşitli görevlerde bulunan Mehmed Murad Nakşibendî; Murad Molla Tekkesi ve Dârü'l-Mesnevî'de dersler vermiştir.<sup>245</sup> 25 Eylül 1848'de aniden vefât etmiştir. Kabri Dârü'l-Mesnevî'nin yanında bulunmaktadır.<sup>246</sup>

Murad Nakşibendî'nin Muhammed Arif adında bir oğlu vardır. Muhammed Arif İstanbul'da dünyaya gelmiş ve babasından sonra tekke meşihatına geçmiştir (Kunt, Özkan, 2013: 22). Mehmed Murad'ın talebeleri arasında zikredebileceğimiz en mühim isim kendisinden Mesnevîhanlık icazeti almış Ahmet Cevdet Paşa'dır. Encümen-i Daniş üyesi olan Hafız Tevfik Efendi de bir diğer talebesidir (Kunt, Özkan, 2013: 24).

Şârih; küçük yaşlardan itibaren babasının ve Mustafa Beyzâde'nin bulunduğu Murad Molla Tekkesi'nde ilim tahsiline başlamış ve tasavvufî iç içe bir yaşam sürmüştür. Babasının vefatından sonra tekleden iki yıl kadar uzaklaşarak şiir ve edebiyatla ilgilenmiştir. Fatih'te ilimle ve Mesnevî'yle meşgul olan ve bu çevrede iyi tanınan Mehmed Murad, dönemin ricâli ve kibârı tarafından pek çok açılış ve önemli günlerde dua-han olarak görev almış, sosyal ilişkileri kuvvetli biridir. Şârihin sosyal hayatta aktif bir şekilde yer almasında hayatı boyunca İstanbul'da yaşaması ve geniş bir çevre ile ilişkilerini sürdürmekten kaçınmamasının önemli bir etkisi vardır. Mehmed Murad, devlet erkânına da uzak durmamış, dönemin siyasi iktidarı olan Sultan Abdülmecid Hân'a devletin bekâsı için dualar etmiştir. Abdülmecid Hân Mehmed Murad'ın kemâlatına ve ilmine çok değer vermiş, hatta kendisinden teberrüken nisbet almıştır.<sup>247</sup> Dârü'l-Mesnevî'yi inşâ ettiren ve hem bu kurumun hem de öğrencilerinin ihtiyaçlarıyla ilgilenen Mehmed Murad, cömert bir kişiliğe sahiptir. Öğrencilerine çok değer veren ve çoğu eserini onlar için yazan şârih, vefakârlığıyla da tanınmaktadır. Hocalarını da eserlerinde sıklıkla anmakta ve onlara her fırsatta hayır dualar etmektedir. Vaktinin çoğunu ilim öğrenmekle ve ders vermekle geçiren Mehmed Murâd, ilim ve muhabbeti mezcetmiş ve sahv ve temkin üzerine bir yol izlemiştir. Hayatında sûfilikten daha çok ilmi yönü öne çıkmıştır. Şârihin öğrencilerinden A. Cevdet Paşa, Mehmed Murad'ın tekke her türlü ilmi okuttuğunu, haftanın bazı günlerinde ise Mesnevî dersleri yaptığını, tekkeye her türlü kesimden insanın geldiğini kendisinin de tekkeye gittiğini, birçok müridi olan şeyhin, istidatlı yüksek bir kişi kendisine intisap etmek istediğinde ise “Bu

---

<sup>245</sup> Ahmed Lûtfî Efendi, 1999, s. 1268.

<sup>246</sup> Hüseyin Vassâf, *Sefîne II*, s. 133.

<sup>247</sup> Hüseyin Vassâf, *Sefîne II*, s. 257.

bizim işimiz değildir” diyerek Kuşadalı İbrâhim Efendi’ye gönderecek kadar mütevazı olduğunu kaydeder (Şentürk, 2020: 188).

## 1.2. Eserleri

Mehmed Murad Nakşibendî’nin eserleri genellikle şerh üzerinedir. Divan’ı ve muhtelif konulardaki vaazlarını içeren Muînü’l-Vaizîn dışındaki tüm eserleri tercüme ve şerhlerden oluşmaktadır. Dârü’l-Mesnevî’de Farsça dersi veren ve öğrencileri Mesnevî-hanlık icâzetnâmesi için eğiten Mehmed Murad; öğrencilerinin Farsçayı kolay öğrenebilmesi için Kavâid-i Fârisiyye, Tuhfe-i Şâhidî gibi eserlerini yazmıştır. Uzun yıllar Farsçayla uğraşan ve yetkinliğe ulaştınca da Mesnevî şerhi yazan Mehmed Murad’ın Arapça kaleme aldığı tek eser Muînü’l-Vaizîn’dir. Şârihin eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

Hülâsatü’ş-Şürûh fî Nihâyeti’l-Vüzûh: Mehmed Murad Nakşibendî’nin Mevlâna’nın Mesnevî’sine yazdığı altı ciltlik şerhtir. Çalışmamızın asıl konusu olduğu için hakkında geniş bilgi daha sonra verilecektir.

Dîvân: Mehmed Murad Nakşibendî’nin şiirlerini topladığı eseridir. Klasik divan tertibine göre oluşturulmuş eserde öncelikle naat, ehl-i beyte ve çeşitli tarikat erbabı ve tasavvuf ehline yazılmış kasideler bulunmaktadır. Bu kişiler hakkında biyografik bilgiler de içerdiği için eser, bir bakıma evliya tezkiresi gibi düşünülebilir. Şâirin şiirleri tasavvufi şahsiyetine uygun olarak didaktiktir. Divan, Erol Çamyar tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Vekâyinâme: 1845 yılında yaşanan olaylarla bu yıldaki bazı şahısların tayin ve azl gibi konularını ele alan eserdir. Mehmed Murad; eserini yaşananlardan ders çıkarılması için yazdığını ifade etmiş ve eserine kendi yaptırdığı Darü’l-Mesnevî’nin açılışını anlatarak başlamıştır.<sup>248</sup>

Muînü’l-Vâizîn: Önemli görevlerinden biri de cuma vaazları yapmak olan Mehmed Murad’ın vaazlarını içeren kitaptır. Elli dört meclis şeklinde kaleme alınan eserde tasavvufi ıstılahlar ve ahlak konuları ele alınmıştır. Eser; anlaşılır ve basit bir Arapçayla yazılmıştır. Mehmed Murad; bazı önemli mevzuları vaaz verenlere kolaylık olsun diye bu eserde topladığını ifade etmektedir.<sup>249</sup>

Kavâid-i Fârisiyye: Mustafa b. Ebibekr es-Sivâsî (v. 1825)’nin Mefâtihi’l-Dürriyye isimli Farsça gramer kitabının tercümesidir. Farsça dil bilgisi

<sup>248</sup> M. Nakşibendî, Vekâyinâme, Sül. Ktp, [Ali Emîrî], no. 103, vr. 1b -2 a.

<sup>249</sup> M. Nakşibendî, Muînü’l-Vâizîn, Sül. Ktp. [M.A.-M.M.], no. 258, vr. 1b.

konularını bablar şeklinde anlatan ve otuz dört varaktan müteşekkil bir eserdir. Bu eserin dîbâcesinde Mehmed Murad, Mevlâna'nın Mesnevî'siyle meşgulken "Mefâtihu'd-Dürriyye" kitabını ders olarak takip ettiklerini ve eserin içinde anlaşılması zor ifadeler olduğu için eseri -zevâid kısmı hariç- şerh ettiğini ifade etmektedir. Bu çalışmanın konusu olan Hülâsatü's-Şürûh adlı Mesnevî şerhinde Mehmed Murad, "Mefâtihu'd-Dürriyye" kitabından da alıntılar yapmıştır.<sup>250</sup>

Şerh-i Kasâid-i Mevlâna Şevket: Mehmed Murad'ın Mevlâna Şevket Buhârî (v. 1699)'nin bazı kasidelerine yazdığı şerhi içeren eseridir.<sup>251</sup>

Müzilü'l-Hafâ Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî: Şâhidî'nin (v.1550) Manzum Lügat'ının şerhidir. Hülâsatü's-Şürûh'ta Şâhidî'nin manzum sözlüğünden alıntılar yapılmıştır.<sup>252</sup>

Mâ Hazar: Mehmed Murad'ın Feridüddin Attar'ın Pendnâme adlı eserine yazdığı şerhtir. Attâr'ın öğütleri üzerine hatıra gelenler" manasına gelen şerh, Sultan Abdülmecid'e sunulmuştur. Eserin başında Feridüddin Attar'ın hayatına yer verilmiş, daha sonra Pendname'nin beyitleri yazılarak şerhi yapılmıştır.<sup>253</sup> Eserde gramer özellikleri üzerinde de durulmuştur. Bu eserdeki şerh metodu ile Hülâsatü's-Şürûh'daki şerh metodu benzerlik göstermektedir.

Tercüme-i Ahvâl-i Beyzâde Mustafa Efendi: Mehmed Murad'ın babasının şeyhi olan Mustafa Beyzâde'ye (v.1785) yazılmış bir methiyedir. Eserde Mustafa Beyzâde'nin hayatına yönelik bilgiler de yer almaktadır.

Gencine-i Maârif: Mehmed Murad'ın Darü'l-Mesnevî'de okuttuğu kitaplardan biri olan Sâib-i Tebrizî'nin (v.1676) Divan'ından seçilen on dört gazelin şerhini içermektedir.<sup>254</sup>

Bu eserler dışında ismi diğer kişilerle karıştığı için Mehmed Murad Nakşibendî'ye ait gösterilen başka eserler de vardır. Ayrıca Mehmed Murad Nakşibendî'nin de bazı eserleri kendisiyle karıştırılan Murad Buhârî'ye atfedilmiştir.

<sup>250</sup> M. Nakşibendî, Kavâid-i Fârisiye, Süleymâniye Ktp, Reşid Efendi, no. 1367, vr.1b.

<sup>251</sup> M. Nakşibendî, Şerh-i Kasâid-i Şevket, Sül. Ktp, [H.Hüsnü Paşa], no. 970, vr. 8a.

<sup>252</sup> M. Nakşibendî, Müzilü'l-Hafâ, s. 1-3.

<sup>253</sup> M. Nakşibendî, Mâ Hazar, s. 263.

<sup>254</sup> M. Nakşibendî, Gencine-i Maârif, İÜ Ktp. TY. no. 9687, vr. 1b.

## 2. Hülâsatü’ş-Şürûh

### 2.1. Yazılış Sebebi ve Tarihi

Eserinin tam ismi “açıklığın sonunda olan şerhlerin özeti” manasına gelen “Hülâsatü’ş-Şürûh fî Nihâyeti’l-Vüzûh”dur. Murad Molla Tekkesi’nde ve kendi yaptırdığı Dârü’l-Mesnevî’de çeşitli dersler veren ve ilim tahsil ettiren Mehmed Murad Nakşibendî, aynı zamanda Mesnevî dersleri de vermektedir. Bu derslerde Mesnevî’yi baştan sona üç kere ders olarak okuttuktan sonra şârihin kendisi de Mesnevî’ye bir şerh yazmaya karar vermiştir.

Mesnevî’yi şerh etmeye başlayan şârih; her cildin başında cilde başladığı ve cildi bitirdiği tarihi yazmıştır. Birinci cildin başında Hülâsatü’ş-Şürûh’u yazma sebebini açıklayan şârih diğer ciltlerin başında da benzer ifadeleri kullanarak eserini yazma sebebini dile getirmiştir.

I. cilde 1255/1839 senesinin Recep ayının on yedinci günü olan çarşamba günü başladığını ifade etmektedir. Hülâsatü’ş-Şürûh’un birinci cildinin dîbâcesinde şârih; ders verdiği tekkede Mesnevî’yi baştan sona üç defa şerh ettikten sonra hatırına muhtasar bir şerh yazmak geldiğini söyler. Bazı öğrencilerinin de Mehmed Murad’dan böyle bir eser talep etmeleri nedeniyle şârih eserini kaleme almak istediğini dile getirmektedir.

*“Haddimiz ve liyâkatimiz olmayarak hânkâhımızda dâimâ neşr-i ilim ile meşgul olur idik. Binâberin Elhamdüli’llâhi Te’âlâ üç defa Me’nevî-yi Şerîf hatmi mukadder oldu ve ahyânen hatır-ı fâtıra hutûr ider idi ki muhtasarca bir şerh yazayım. Bazı telâmîzimiz dahi bu esnâda tâlib olmakla efkâr-ı dirîneyi kuvveden fi’ile çıkarmak murâd olunup Hicret-i Nebeviyyenin bin iki yüz elli beşinci senesi Receb-i Şerîfinin on yedinci çeharşenbe günü işbu Şerh-i Şerîf yazılmağa ibtidâ olundu biavnullâhi Te’âlâ ve ismine Hülâsatü’ş-Şürûh tesmiye olundu.” (Cilt I, İ-1b)<sup>255</sup>*

II. cildin yazımına 1256/1840 rebiü’l-âhirin yirmi altıncı günü olan cuma günü başladığını 1257/1841 senesinin Safer ayının yirmi beşinde öğle ezanı vaktinde bitirdiğini dile getirmektedir. Allah’a hamd ve Hz. Peygambere salavat eden şârih birinci cildin başında Mesnevî’yi şerh etmeye nasıl başladığını anlatan ifadelerin aynısını burada da kullanarak ikinci cildin Allah’ın yardımıyla kısa bir sürede -yaklaşık dokuz ay- bittiğini dile getirmektedir.

<sup>255</sup> Bu çalışmada Hülâsatü’ş-Şürûh’un İstanbul Üniveristesi Yazma Eserlerdeki nüshası “İ” Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesindeki nüshası “S” kısaltmasıyla gösterilmiştir.

III. cildin yazımına 1257/1841 senesinin rebiü'l-evvel ayında başladığını 1258/1842 senesinin muharrem ayının beşinde bitirdiğini ifade etmektedir. Bu ciltte de Allah'a hamd ve Hz. Peygambere salavat ile başlamaktadır.

IV. cildin yazımına 1258/1842 senesinin muharrem ayının on ikisinde başladığını, zilhiccenin dokuzunda bu cildin şerhini bitirdiğini ifade etmektedir.

V. yazımına 1258/1842 zilhiccenin onuncu gününde başladığını 1261/1845 senesinin rebiü'l-âhirin on sekizinci gününde bu cildi bitirdiğini söylemektedir. İki sene süren bu cildin şerhi diğer ciltlere göre daha fazla zaman almıştır.

VI. cildin yazımına 1261/1845'te başladığını söyleyen şârih; bu cildi hangi tarihte bitirdiğini belirtmemiştir.

Mehmed Murad Nakşibendî; eserinin sonunda padişahlardan Abdülmecid'i öven bir şiire yer vermiş hemen ardından eserini kendi çabasıyla ve ilmiyle değil Allah'ın izni ve inayetiyle bitirdiğini dile getirmiştir. Yüz kadar kişinin Mesnevî'yi şerh etmek için yola çıktığını ancak eserin şerhini tamamlayamadığını, Mesnevî'nin tamamını Sürûrî Efendi'nin Farsça, Şeyh Yusuf'un Arapça, Şem'i Efendi ve İsmail Ankaravî'nin ise Türkçe şerh etmeye muvaffak olduğunu ifade etmiştir. Şerhini tamamlamasının kendisi için "ıyd-ı ekber" olduğunu söylemiştir.

*"Yüz kadar zevât-ı kirâm bu kitâb-ı celîlin şerhine şürû' itmişler ise de itmâmı mukadder olmamışdır ancak merhûm **Surûrî Efendi** Fârisî ibâre ile şerh ve tekmil itmiş ve yine merhûm **Şem'i Efendi** şerh ve tekmil itmiş ve yine **İsmâ'il Ankaravî** merhûm ki Şârih-i Mevlevî dinmekle meşhûrdur tekmil-i şerh itmiş ve yine karîb asrda Beşiktâş Mevlevihânesi Şeyhi Merhûm **Şeyh Yûsuf Efendi** Hazretleri bilürüm Arabî ibâre ile şerh itdiler ve tekmil itdiler ve ismine Menhecü'l-Kavî tesmiye buyurdular lakin fakat Hâlet Efendinin kütübhânesinde bir aded nüshası vardır ve yine bu abd-ı ahkara tekmil-i şerh etmek Elhamdü'lillâhi te'âlâ mukadder oldu **dört aded şurrâh-ı mükemmilin hâmesi olmuş oldum** ve sürûrumdan **ıyd-ı ekber eyledim**" (Cilt 6, S-272a)*

Altıncı cildin sonundaki "**dört aded şurrâh-ı mükemmilin hâmesi olmuş oldum**" ifadesi dikkat çekicidir. Zirâ şârih; Mesnevî'yi kendisinden önce tam şerh eden dört kişinin adını saydıktan sonra bu ifadeyi kullanmıştır. Bu ifadeden ve eserin adı olan Hülâsatü's-Şürûh (şerhlerin özeti)'un anlamından hareketle Mehmed Murad'ın Mesnevî'yi şerh etmekteki niyetini dört şârihin şerhlerinin - Sürûrî, Şeyh Yusuf, Ankaravî ve Şem'i- bir özeti ve değerlendirmesi olarak anlamak mümkündür. Eserin Altı cildi dikkatli şekilde incelendiğinde şârihin beyit

şerhlerinde Ankaravî, Şem’î ve Sürûrî’nin şerhlerine kimi zaman zımnen kimi zamansa söz konusu şarih’in ismini zikrederek atıflarda bulunmuştur. Bazen de bu şârihlerden farklı bir görüş ortaya koyduğu olmuştur. Bu durum bize Mehmed Murad’ın söz konusu şerhleri göz önünde bulundurarak ve nihâî bir değerlendirme yaparak şerhini oluşturduğunu göstermektedir.

## 2.2.Nüşhaları

Hülâsatü’ş-Şürûh’un şu ana ana kadar yapılan çalışmalar sonucunda üç farklı nüshasına ulaşılmıştır.

1-İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesinde “6309-6310-6311-6312-6313-6314” numaralarında kayıtlı bulunmaktadır. I. Cilt 231, II. Cilt 203, III. Cilt 204, IV. Cilt 251, 5.cilt 310, VI. Cilt (188+219) varaktan oluşmaktadır.

Bu çalışmadan daha önce yapılan birçok çalışmada 6. cilt 188 varak olarak tanıtılmıştır; ancak yaptığımız araştırmalar sonucunda aynı kütüphanede Hülâsatü’ş-Şürûh 7. cilt adıyla kayıtlı 219 varaktan oluşan bir nüsha daha vardır. Bu nüshayı incelediğimizde altıncı cildin devamı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla altıncı cilt 407 varaktan oluşmaktadır. Eser, yanlışlıkla yedinci cilt olarak kataloga kaydedilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesindeki ciltlere baktığımızda her varak genel olarak 29 satırdan oluşmaktadır. Yazı tipi talik, eser kırmızı meşin ciltlidir. Kırmızı deri miklepli olan eserin miklebi süslüdür. Zencirekli bir cilde ve aharlı bir kâğıda sahiptir. Sayfalar kırmızı kalemle çerçeve içine alınmıştır. Farsça beyitlerin üzerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Bazı Farsça başlık ve bölümlerin adı kırmızı yazılmıştır. Kimi yerlerde cetvel dışına yazılmış kısımlar da vardır. Yazı tipi birinci ciltten altıncı cildin bitimine kadar aynı kişinin elinden çıkmış izlenimi vermekle birlikte eserde iki müstensih adı geçmektedir. Birinci cildin sonundaki istinsah kaydında “*Asrın en büyük âlimi Şeyh Mehmed Murad’ın Mesnevî şerhinin birinci cildi, Kırmırlı Abdu’l-Cemîl oğlu Hasan’ın elinden tamamlandı. Allah ikisini, her iki dünyada da bağışlasın.*” ifadesi vardır (Cilt 1, İ-213b). Beşinci cildin sonunda ise “Ömer Bin Feyzullâh” adı geçmektedir.

2-Süleymaniye Kütüphanesinde M. Arif-M. Murad bölümünde 112 numarada (1.cilt), 113 numarada (1, 3, 4 ve 6. ciltler) bulunmaktadır. Talik yazının kullanıldığı bu ciltlerde satır yazıları değişkenlik göstermektedir. Aynı yerde 259 numaradaki nüshada 5. ve 6. ciltlerden seçme beyitlerin şerhi vardır.

3-Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde 168 numarada (2, 3, 4 ve 5. Ciltler), 165 numarada (1. cilt) bulunmaktadır. Talik yazı tipinin kullanıldığı bu ciltlerde, satır sayısı değişkenlik göstermektedir.

Şârih; eserini oluştururken Mesnevî'nin hangi nüshasını esas aldığını belirtmemiştir. Ancak bazı beyitlerin şerhinde “*bazı nüshada vârid olmuştur*” şeklinde ifadelerine yer vermiştir. Altıncı ciltte bir yerde “Şeyh Abbâsî Hazretleri” ismi geçmektedir; ancak şârihin sözü geçen kişinin nüshasını esas alıp almadığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Şârihin yukarıdaki ifadesinden de hareketle birden fazla Mesnevî nüshasını dikkate aldığı anlaşılmaktadır.

“*Bazı nüshada fâû sipurd vaki’ olmuştur girü ana ısmarladı dimekdir Şeyh Abbâsî Efendi Hazretlerinin nüshasının kenârında bu nüshayı yazmış ve kendi kalem-i mübâreki ile manâsını dahı böyle işâret buyurmuşlar*” (Cilt 6, S-193a)

## 2.2. Kaynakları

Mehmed Murad Nakşibendî; Mesnevî'nin Farsça beytini verdikten sonra beytin kısa bir tercümesini yapmıştır. Bazen beytin sadece manasını vermekle yetinmiş, bazen ise tasavvufî şerh geleneğinin hiyerarşik yapısına uygun olarak beytin manasına uygun bir veya birden fazla ayet ve hadisi delil getirmiştir. Ayet ve hadisleri çoğunlukla Arapça olarak vermiş bazen de meâlen iktibas yoluna gitmiştir. Bazı durumlarda hem Arapça olarak ayet ve hadisi vermiş, hem de söz konusu ayet ve hadisleri açıklama yoluna gitmiştir.

“*nitekim Kur’ân-ı Kerîmde mâ rameyte iz rameyte ve lâkinallâhe ramâ<sup>256</sup> buyrulmuştur*” (Cilt 6 S-4b)

“*nitekim hadîs-i şerîfde ashabı kâlnücümi bâyehüm iktedyetem ihtedyetem<sup>257</sup> vârid olmuştur*” (Cilt 6- S-7a)

“*Kimdir bir şey’i işlemege zâmin ve kefil ola ben de anın için cennete dâhil olmasına kefil olayım Sevbân didi ki ben didim ki yâ Resûlallâh o şey’i işlemege ben ta’ahhüd iderim Nebî aleyhisselâm dahı buyurdular ki nâsdan bir nesne sâg oldukça isteme ben dahı senin cennete duhûline kefil olurum*” (Cilt 6, S-20b)

<sup>256</sup> “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” (Enfâl 8/17)

<sup>257</sup> “Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uysanız sizi hidâyete çıkartır.”

Hadis alıntılarında şârih, çoğu zaman kaynak belirtmemiş; birkaç yerde ise hadisi hangi kaynaktan aldığını veya hadisin ravisini belirtmiştir.

*“Ebû Tâlibin benim gibi ri’âyet ideceği indimde meczûmdur bu sûretde aslâ mevtime te’essüf itmem bu hikâye **Kütüb-i Siyerde** böylece mestûr ve musarrahdır”* (Cilt 6, S-12b)

Mehmed Murad Nakşibendî; ayet ve hadis delillerinden sonra tasavvuf klasiklerinden, mutasavvıf şahsiyetlerden, şairlerden, ders aldığı yahut meclislerinde bulunduğu hocalardan, vb. çok geniş yelpazede şahsiyetlerden alıntı veya iktibaslarda bulunmuştur. Şârih alıntı ve iktibaslarında kimi zaman Cüneyd Bağdâdî, İbn-i Sînâ, İbn-i Fâriz, Şemseddîn Sivâsî gibi kişilerin adını vererek alıntılar yapmıştır. Kimi zaman ise Muhammed Efendi (İmtahanü’l-Ezkiya), İbn-i Meşîş (Salavat-ı Meşîyye), Yazıcıoğlu Mehmet (Muhammediyye) Feridüddin Attar (Mantuku’t-Tayr-Pendnâme), Sadî Şîrâzî (Gülîstan), Mevlâna Câmi (Baharistan, Nefahâtü’l-Üns), Hakîm Senâyî (İlahinâme), İbrahim Hakkı (Marifetnâme), Mustafa Beyzâde (Kasîde-yi Silsiletü’l-Zeheb) vb. şeklinde kişiyle birlikte eserinin adını vererek alıntılar yapmıştır.

Şârih bunların dışında eserlerinden alıntı yapmadan Karabaği (Muhadarat-ı Karabaği), Muhyiddin Arabî (Füsûsu’l-Hikem, Fütûhat-ı Mekkiyye), Şeyh Attar (Musîbetnâme) gibi şahsiyetlerin eserlerini zikrederek okuyucuyu söz konusu âlim ve şairlerin eserlerine yönlendirmiştir.

*“Şeyh Attâr kuddise sirruhunun kelâmından taleb eyle zirâ ben sana kıssayı mufasssal tahrîr idecek degilim tafsilini Hazret-i Şeyh yazmıştır ve **Musîbetnâme** nâm kitâbında mevcûddur”* (Cilt 6, S-81b)

Küçük yaşlardan itibaren başladığı eğitim hayatında çeşitli hocalardan bu aşk neşvesini zevk etmiş divan sâhibi olan şârih, sahip olduğu zengin şiir birikimini de şerhinde satır aralarına nakşetmiştir. Şârih; Niyâzî Mısırî, Sâmî, Edirneli Sezâyî, Eşrefzâde Rûmî, Lebîd, İbrahim Hakkı, Hüdâyî, Hakîm Senâyî, Bâkî, Nef’î, Cennet Efendi gibi ismini zikrettiği pek çok şairden Arapça, Farsça, Türkçe şiirler alıntılanmıştır. Şârih, bazen de eserinde şairin ismini zikretmeden şiirlerinden alıntı yapmıştır.

*“İbrâhîm Hakkı kuddise sirruhu Ma’rifetnâmesinde buyururlar  
Deme bu n’îçin böyle  
Yerincedir ol öyle  
Sen sonunu seyr eyle  
Mevlâ görelim neyler  
Neylerse güzel eyler”* (Cilt 1, İ-84b)

Şârih, bazı beyitlerin şerhinde peygamber kıssalarına, sahabe hayatlarına da değinmiştir. Eserde şârihin bu türden atıflarının fazlaca başvurduğu söylenebilir.

“Nûh aleyhi’s-selâmın kavmi Hazret-i Nûh üzerine sirke dökdüler sirkeden murâd itdükleri cevri ü cefâdır” (Cilt 6, S-3b)

Şârih bazen isim vermeden çeşitli kişilerden ve eserlerden Arapça, Farsça, Türkçe kelâm-ı kibar kâbilinden alıntılarda bulunmuştur. Şârih, ayrıca alıntı yaptığı Farsça, Türkçe, Arapça kimi söz ve şiirlerin manasını birkaç yer dışında vermemiştir. Bu durumun onun ders verdiği talebelerinin ve hitap ettiği kitlenin Arapça ve Farsçaya olan vukûfiyetlerinden kaynaklandığı söylenebilir.

“Bu cihetden **elmer’u yetîru bicenâhi’l-himmeti ve’l-niyyeti** dinmişdir” (Cilt 6, S-9a)

Hoş sohbet, nüktedan bir kişiliğe sâhip olan Murad Nakşibendî; bazen de bizzat kendi yaşadığı ve müşahede ettiği bir durumu ve olayı okuyucuya naklederek örneklendirmiştir. Şerhlerin aynı zamanda Dârü’l-Mesnevî’de okunan dersler olduğunu düşünürsek hitap edilen cemâatin de bu beyitlerin nüktesine âşinâ olan zihnî birikimin sahibi kişiler olduğunu anlayabiliriz.

“Eyübde oyuncakçılar çarşusunda kâ’in İbrâhim Hân Türbesinin ittisâlinde çukurda vâki’ çeşmeden su içmek için çeşmenin yanına inmiş idim üç hâtûn dahı pabuçları çamur olmuş ve yanlarında süngerleri var imiş anlar dahı pabuçlarını silmege indiler ve sünger ile çeşmenin suyu ile silmege sürü’ itdiler ben dahı didim ki ne mübârek çamur imiş kâşkî şu çamur ben olaydım birisi cevâbında didi ki çeledi olmağı temennî itme burası Eyyübdür ve çömlekciler çarşusu vardır seni ördek ve âbrîz yaparlar eger çamur olursan bârî İslâmbolda ol” (Cilt 6, S-101a)

Mehmed Murad; bazı beyitlerin şerhinde âşinâ olunmayan ya da çeşitli sebeplerle bilinmeyeceğini düşündüğü bazı kelimelerin Türkçe, Farsça ve Arapça karşılıklarını vermiştir. Farsça kelimelerde Şâhidî’nin manzum lügatından alıntı yapmıştır. Bazen de lügat ismi vermeden alıntılar yapmıştır.

“Sevâd-ı çeşmeden murâd gözün bebegidir ki **lûgat-ı Arabide** ana kurretü’l-ayn ta’bir iderler **lûgat-ı Acemde** merdümek-i çeşm dirler” (Cilt 6, S-197a)

Şârih, bazı kelimelerin gramer özelliklerine değinmiş ve bazen ismini vererek bazen de isim vermeden kimi gramer kitaplarından alıntılar yapmıştır.

*“Mefâtihu’ d-Düriyyede musarrahdur ki dâl-ı mühmelenin mâkabli harf-i medden vâv olur ise o dâl-ı mühmeleyi zâl-ı mu’ceme ile okunmak câ’iz olur”* (Cilt 6, S-49b)

Nüktedan, hoş sohbet bir kişiliğe sahip olan Mehmed Murad Nakşibendî; bazı beyitlerin şerhinde Nasrettin Hoca gibi mizah yönü bulunan kişilerin fıkralarıyla şerhini zenginleştirmiştir.

*“Hâce Nasreddîn rahimallâhu oğlunu suya irsâl iderken bir şamar urur imiş destiyi kırma diyerek dimişler ki desti kırmaksız niçün şamar urursun cevâbında dimiş yâ desti kırıldıkda şamardan ne fâ’ide vardır mukaddem urmak lâzımdır ki basîret üzere ola hâcenin aklı destinin gâhîce kırılacağına irmiş lakin avretin galebe-i şehvet sebebiyle irmemiş”* (Cilt 4, İ-14b)

### 2.3. Şerh Metodu

Mehmed Murad Nakşibendî’nin şerh metoduna bakıldığında şârihin Mesnevî’nin Farsça beytini verdikten sonra beytin manasını kısaca verdiğini görürüz. Beytin manasından sonra şârih kaynaklar başlığında da değindiğimiz gibi ayet ve hadislerden başlayarak çok geniş yelpazede tasavvuf bilginlerinden, şairlerden, mutasavvıf şahsiyetlerden vb. alıntılar yaparak görüşlerine deliller getirmiştir.

Şerhin en dikkat çekici hususlarından biri şârihin eğitici-öğretici kimliğinin bir yansıması olarak değerlendirebileceğimiz açıklamaya ihtiyaç duyulan beyitleri, bıkmadan usanmadan herkesin anlayabileceği bir şekilde şerh yapmasıdır. Şârih anlaşılmadığını düşündüğü veya az kullanımdan kaynaklı bilinemeyeceğini düşündüğü kelimelerin Arapça, Farsça, Türkçe karşılıklarını vermiştir. Hatta bazen az bilindiğini düşündüğünü hissettiğimiz bir kelimeyi örnek içinde kullanarak konuyu somutlaştırmıştır.

*“Tumturâk ululuga ve haşmete ve azamete dirler nitekim şâir Mâhir Beligin şî’inde gelmiştir”* (Cilt 6, S-12a)

Mehmed Murâd Nakşibendî; her beyti ayrı ayrı ele almış, birkaç beyti birleştirerek bir şerh yapmamıştır. Beyitlerin şerhlerinin uzunluk ve kısalıkları değişmekle beraber bazı beyitlerin şerhi iki sayfayı geçmekte bazı beyitlerin ise yalnızca manasının verildiği görülmektedir. Yalnızca manasını verildiği beyitlerde şârih kimi zaman “bu mana ile şerh olundu” ifadelerine yer vermiştir.

Mehmed Murâd Nakşibendî'nin şerhinin göze çarpan yönlerinden bir diğeri de şerhinde muhatabının aklına gelebilecek soruları “*suâl geldi ki*” “*suâl-i mukaddere cevâb oldur ki*” ifadelerle aktararak zaman zaman farazî şerh yapmasıdır.

“*su’âl geldi ki* öyle ise sa’yi terk idelim mi” (Cilt 6, S-214b)

“*su’âl geldi ki* bu ahvâl avâma olmaz niçindir bu beyitle cevâb virirler ki” (Cilt 6, S-221b)

Mehmed Murad Nakşibendî; bazı beyit şerhlerinde sakıncalı gördüğü ve Allah’a sığınmayı gerektirecek bir konu anlatıldığı zaman Allah’a sığınan; arzu edilecek bir hâle rast geldiği zaman da niyaz cümleleriyle yaptığı uzun dualara yer vermiştir. Bazı beyitlerin şerhinde okuyucuya uyarı ve nasihatlerde bulunmuştur.

“*Ey âkil âgâh ol sâyeden rücû’ idip zâtı bul ve taleb eyle zîrâ intifâ’ andan olur ve vücûd-ı hakîkî anınla kâ’imdir ve yine ey âkil sebebin hâlîkî olan zâta git ve sebebdan hazer eyle*” (Cilt 6, S-29b)

Şârih, zaman zaman anlaşılması zor kimi sözcüklerin okunuşunu ve yazılışını da tarif etmiştir. Bununla birlikte bazı beyitleri uzun uzun şerh eden şârih; Arapça nahiv özelliklerine göre “müşebbeh”, “müşebbehün bih”, “vech-i şebbeh”, “ism-i meful” gibi unsurları beyitler içinde ayırmış, böylece beytin manasının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

“*Üstûdeter hemzenin zammıyla ziyâde memdûh ve makhbûl olana dirler gâhice hemzenin hazfıyla ve sinin zammıyla sûtûda dahî dinür memdûh ma’nâsınadır*” (Cilt 6, S-197a)

Şârih, şerhinde bazı kelimelerin gerçek anlamlarının yanında söz konusu kelimelerden murat edilen anlamları da vermiştir.

“*Râhibden murâd bu makâmda iyü âdem degildir dimekdir*” (Cilt 6, S-30a)

Şârih, bazen bir beyitteki mananın kendinden önceki veya kendinden sonraki bir beyitle ilişkili olduğunu “*beyt-i âtiye merhûndur*”, “*beyt-i sâbika rabt olunur*” ifadeleriyle belirtmiştir. Yine kimi yerlerde metin içi göndermelere veya diğer ciltlerdeki beyit şerhlerine göndermelerde bulunmuştur.

“*Bu kıssa dahî cild-i evvelde beyân olundu*” (Cilt 6, S-52b)

Şârih, çoğunlukla beyti bütün olarak şerh etmiş; mısra mısra şerh etmemiştir. Mesnevî içinde geçen Farsça başlık ve bölümlerinde beyit şerhinde izlediği yöntemi kullanmıştır.

## 2.4. Dil ve İmla Hususiyetleri

Mehmed Murad Nakşibendî'nin 19. yüzyılda kaleme aldığı şerhinin dili sade ve anlaşılırdır. Bunda şârihin hem günümüze yakın bir dönemde yaşaması hem de eğitici-öğretici kimliğinin etkisi vardır. Şârih beyitleri şerh ederken fazla bilinmediğini veya az kullanıldığını düşündüğünü hissettiği kelimeleri tek tek açıklamıştır. Bu bağlamda kelimelerin sözlük manalarının yanında yazılışlarını ve okunuşlarını da verdiği görülmektedir.

*“Keftâr kâf-i Arabiyyenin fethiyle ve fânın sükûnuyla yırtıcı bir nev’ hayvândır ki mürdeyi mezârdan ihrâc idüp ekl ider imiş”* (Cilt 4, İ-15a)

Kendinden önceki şârihlerin ismini zikreden ve bu şârihlerin kalemi olduğunu söyleyen şârihin metin şerhinde kendinden emin bir tavrı vardır. Beyit şerhlerinde manada belirsizliğe gelemeyen şârih; çoğu zaman beyitleri kesin bir sonuca bağlayarak açıklamıştır. Bu bağlamda Ankaravî, Şem’î gibi şârihlerin yorumlarını yanlış bulduğu durumlarda bu durumu kesin ve net bir dille belirtmiş ve yorumunu kendinden emin bir edayla ortaya koymuştur. Örneğin; *“Bu beytin şerhinde şârihler gûnâgûn şerhler yazmışlardır, iltifât olunmayıp verilen mânâ güzelce zabt oluna”* gibi ifadeleri bu edanın bir tezahürüdür.

Şerhinde sade ve anlaşılır bir dil kullanan şârih bu durumun yansıması olarak atasözü, deyim ve halk söyleyişleriyle şerhini zenginleştirmiştir.

*“Ba’zı kimesneye ayak ve kuvvet olur ve kimine **ayak bagı olur**”* (Cilt 4, İ-8a)

*“darb-ı mesel meşhûrdur ki **kırkların birisinden kan almışlar cümlesinden kan akmış** dirler”* (Cilt 4, İ-30a)

Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhinde dikkat çekici hususlardan biri de Türkçede yanlış manalarla meşhur olan kimi kelimelere değinmesidir.

*“Lisân-ı Türkîde **galat olarak** kâf ile nark ta’bîr iderler hum-ı sad rengden murâd dünyâdır zîrâ dünyâ içinde elvân-ı muhtelif olan küp gibidir ve narkdan dahı bu makâmda âr ve nâmûs murâd olunur”*

(Cilt 6, S-108b)

Mehmed Murad Nakşibendî'nin kelime hazinesi oldukça zengindir; öyle ki şerhinde Arapça, Farsça kelimelere yer verdiği gibi “konsülte” gibi Batıda tıp biliminde kullanılan bir kelimeyi şerhinde kullanması bu durumun bir göstergesidir.

Hülâsatü’ş-Şürûh’ta kimi zaman aynı kelimelerin farklı yazılışları söz konusudur. Eserde bulunan *kendi/kendü*, *hudmet/hizmet*, *ötürü/ötürü*, *nitekim/niteki* gibi kelimeler bunlardan bazılarıdır.

Eserde bazı kelimelerin yazımında yer yer hareke kullanılmakla birlikte şârihin de şerh yaparken kelimelerin nasıl okunduğunu ve yazıldığını tarif ettiği görülmektedir.

“*Karn kâfın fethi ve ve rânın sükûnıyla bir vaktin halkına dinür*” (Cilt 6, S-3b)

Hülâsatü’ş-Şürûh’ta az da olsa argo ve kaba ifadelere yer verilmiştir.

“*Ey kaltabân çünkü bilmezsin böyle herze yime ve hanendelik eyleme eger bilirsen bizim maksûdımız üzerine sâzını ur ya’nî hanendelikden ilmin var ise hanendelik eyle eger yok ise mînedânem diyerek böyle hezeyân söyleme demek olur kaltabân Türkîdir ve Arabîsi deyyûsdur*” (Cilt 6, S-44a)

## 2.5. Diğer Şârihlere Göndermeler

Hülâsatü’ş-Şürûh’un sonunda şârih; şerhini tamamladığını ve Mesnevî şerhini tamamlayan dört şârihin -Sürûrî, Şeyh Yusuf, Ankaravî ve Şem’î-kalemi olduğu için mutluluktan ıyd-ı ekber eylediğini ifade etmektedir. Bu ifadeden şârihin; isimlerini saydığı şarihlerin eserlerini gözeterek bir şerh yazdığını anlayabiliriz. Nitekim Hülâsatü’ş-Şürûh’u incelediğimizde Mehmed Murad’ın ismini zikrettiği dört şârihe zaman zaman göndermelerde bulunduğu görülmektedir. Bu şârihler içinde Mehmed Murad; en çok Ankaravî’ye gönderme yapmakla birlikte şerhinde Ankaravî’den Şârih-i Mevlevî diyerek övgüyle bahsetmiştir. Mehmed Murad’ın Ankaravî’ye olan tutumu Divan’ında bulunan bir şiirden de anlaşılmaktadır.

*Uluların birisi **Hazret-i şârih** idi*

*Mesnevî’yi şerh idüb sa’yile o hoş-sühan*

*Nîce kütüb dahî o eyledi te’lif hem*

*Her birinin gûyiyâ sözleri dürr-i ‘aden*

*Dikkat olsınsa eger şerhine o ekmelin*

*Cân gibidir Mesnevî şerhi ana beriden* (Çamyar, 2014: 312)

Hülâsatü’ş-Şürûh’u incelediğimizde şârihin çoğu beyit şerhinde Ankaravî çizgisi izlediğini görmek mümkündür. Şârih, beyit şerhlerinde Ankaravî ile aynı görüşte ise bu durumu Ankaravî’nin adını zikrederek ayriyeten belirtmemiştir. Ancak zaman zaman bazı beyit şerhlerinde Ankaravî’nin adını ve beyti nasıl şerh ettiğini söyleyerek bazen Ankaravî’nin görüşünü kabul etmiş bazen de onun görüşüne karşı çıkarak bu görüşe karşı çıkma sebeplerini ortaya koymuştur. Murad Nakşibendî; Ankaravî dışında Şem’î Dede ve Mesnevî’ye Farsça şerh yazan Surûî’ye de göndermede bulunmuştur. Şârih, Mesnevî’yi Arapça şerh eden Şeyh Yusuf’un şerhini zikretmekle birlikte bu şerhin içereğine yönelik doğrudan bir gönderme yapmamıştır.

Murad Nakşibendî’nin Ankaravî’ye karşı çıktığı hususlardan en başta gelenlerinden biri Mesnevî’nin yedinci cildi meselesidir. Malum olduğu üzere Mesnevî’nin sonunda üç şehzade hikâyesi yarım kalmıştır. Ekseri şârih, Mesnevî’nin altıncı ciltle son bulduğu düşüncesindeyken Ankaravî yedinci cildin de olduğunu iddia etmiş ve bu cilde şerh yazmıştır. Murad Nakşibendî ise altıncı cilt yarım kalmışken yedinci cildin yazılamayacağını söyleyerek Ankaravî’nin bu iddiasına karşı çıkmaktadır. Ankaravî, Mesnevî’nin altıncı cildinin sonunda üçüncü şehzadenin sükût ettiğini bu sükûtdan da kadının onun akil olduğunu anladığını ve hikâyenin de böyle bittiğini ifade etmektedir. Mehmed Murad ise Hülâsatü’ş-Şürûh’un altıncı cildinin sonunda Ankaravî’nin adını zikrederek üçüncü şehzadenin hikâyesinin tamamlanması görüşüne karşı çıkmaktadır (Cilt 6, S-271b). Şârih, altıncı cildin tamamlanmadığı görüşünden hareketle yedinci cildin yazıldığına ihtimal vermemektedir.

Mehmed Murad Nakşibendî, bazı beyitlerin şerhinde kelimelere verilen anlam konusunda diğer şârihlerden farklı bir yorum getirmiştir. Meselâ Mesnevî’nin bir beytinde geçen “evliyâ” kelimesini Murad Nakşibendî; “sâlihât” olarak yorumlamış ve beytin manasına en uygun yorumun da kendi yorumu olduğunu söylemiştir. Şârih, Ankaravî’nin “evliyâ” kelimesini “mahrem ve hasm”, Şem’î Efendi’nin ise “dost” şeklinde aldığını ancak iki şârihin de “evliyâ” kelimesine verdiği anlamın beytin manasına uygun olmadığını kendisinin verdiği mananın ise daha ve güzel olduğunu dile getirmektedir.

*“O zenânuñ evliyâsı yanî gayet ile sâlihâtıdan olanı dahı benim cânıma kâsd iderler nitekim Züleyhâ sâlihâtıdan iken Yûsuf aleyhisselâma meyl eyledi işte bu beyitte hak ve lâıyk olan manâ budur Şârih-i Mevlevî evliyâyı mahrem ve hasm manâsına almış Şem’î Efendi dahı pes bi’z-zarûret ol zenânların dostları hüdvâvendleri benim cân u helâkime kâsd iderler ibâresiyle şerh eylemiş egerçi merdûd olmaz ise de evliyâdan nâsın*

*sâlihâtini murâd itmek ziyâde latîf ve ahlâ manâ olunur zîrâ **Hazret-i Mevlâna** kuddise sirruhinin murâd-ı şerîfi nefsin eşkâlini beyândır bu vechle alınır ise makâma enseb olur*” (Cilt 6, S-214a)

Mehmed Murad Nakşibendî; kimi zaman diğer şârihlerin Mesnevî’nin beyitlerine getirdiği misâli uygun bulmamakta ve kendi farklı bir misâl getirmektedir. Şârih altıncı ciltteki bir beytin şerhinde Ankaravî ve Şem’î Efendi’nin beytin ikinci mısrasına getirdikleri misâlin asla uygun olmadığını illâ ki bu misâl getirilecekse de bu misâlin birinci mısraya daha uygun olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir. Devamında kendisi Mantıku’t-Tayr’da bulunan Şeyh Sanân hikâyesine atıf yaparak bu misâlin beytin şerhine daha uygun olacağını dile getirerek beyti normal beyit şerhlerinden daha uzun bir şekilde şerh etmiştir.

*“Şârih-i Mevlevînin ve Şârih-i Şem’î Efendinin getirdikleri misâl kat’an mısra’-ı sâniye misâl olmaz belki cümlesi mısra’-ı evvele misâl olur bunun misâli oldur ki Şeyh Sa’nân kuddise sirruhu kralın kızına âşık oldular*” (Cilt 6, S-21a)

Mehmed Murad Nakşibendî; altıncı ciltteki bir beytin şerhinde beyti nasıl şerh ettiğini anlatarak Ankaravî ve Şem’î Efendi’nin bu beytin şerhinde çok daha fazla söz söylediğini dile getirmiştir. Murad Nakşibendî’nin bu ifadelerinden Ankaravî ve Şem’î Efendi’nin yorumuna karşı çıkmadığını anlayabiliriz. Fakat diğer taraftan da kendisinin diğer şârihlere göre genellikle sözü fazla uzatmadan kısa bir şerh yaptığını iddia ettiğini de söyleyebiliriz.

*“Şu iki beyit Mesnevî-i Şerîfin ebyât-ı müşkilesinden olmagla Şârih-i Mevlevî ve Şârih-i Şem’î kuddise sirruhumâ çok tekellûf itmişlerdir bu abd-i fakîr dahı kendi aklımca bu vechle şerh eyledim*” (Cilt 6, S-40b)

Mehmed Murad Nakşibendî; kimi zaman da Ankaravî’nin beyit şerhinde kelimeyi yanlış okuduğunu ve bu nedenle de kelimeye yanlış mana verdiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda bir beytin şerhinde Farsça başlıkta yer alan “lahm” kelimesini Ankaravî’nin hâ-ı mühmele ile okuyup “et” manasını vermesini hata olarak değerlendirmektedir.

*“Lahm lâmin fethî ile kara özlü çamura dirler gil-i tîre anın atf-ı tefsîri olur Şârih-i Mevlevî rahimullâhi hâ-ı mühmele ile okuyup et ma’nâsını virerek şerh eylemiş hatâ-ı mahzdır zîrâ et ile setrin ma’nâsı yokdur ve et ile güher setr olmaz*” (Cilt 6, S-52a-52b)

Mehmed Murad Nakşibendî; Mesnevî’nin ilk on sekiz beytinin içinde yer alan “nîst bâd-yok olsun” lafzını, “fâni olsun” diye yani hayır dua olarak

yorumlayan Ankaravî'ye "Peygamberler dahi beddua ederken evliyâ niçin beddua etmesin?" diyerek karşı çıkmıştır ve konuyla ilgili birden fazla ayeti delil olarak getirmiştir. Şârih, Ankaravî'yi muhataplarını incitmekten korktuğu için te'vile gitmekle eleştirmiştir.

*"Bunun emsâli çok âyetler vardır bilmem evliyâullâh niçin beddu'â itmezler imiş"* (Cilt 1, İ-8a)

Mehmed Murad Nakşibendî; Mesnevî'yi Farsça şerh eden Sürûrî Efendî'ye de göndermede bulunmuştur. Fakat burada diğer şârihlere yaptığı göndermeden biraz farklı bir durum söz konusudur. Mehmed Murad, "Zülhımâr" ın hangi kâfirin ismi olduğunu bilmediğini hatta diğer şârihlerin bilmediği için kim olduğunu yazmadığını fakat Sürûrî Efendî'nin "Utbe ferzendî Ebû Lehebest v'Zülhımâr nâm merdist ezyârân Ebû Cehl" şeklinde yazdığını söylemiştir. (Cilt 6- S-112a)

## 2.6. Şârihin Nakşibendîliğe Temasları

Tarikatlar arası geçişkenlik ve irtibat tasavvuf tarihi boyunca görülen bir durumdur. Mesnevî, Nakşibendîyenin Anadolu'ya girmesiyle birlikte Nakşibendîler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. 19. yüzyılda ise II. Mahmut'un yeniçeriliği ortadan kaldırması ve buna bağlı olarak Bektâşiliğin yasaklanmasıyla birlikte, ehl-i sünnet çizginin muhafaza edilmesi Mevlevîlik ve Nakşibendîlikle sağlanmış ve bu siyâsî tesirle Mevlevîlik ve Nakşibendîlik birbiriyle kaynaşmıştır (Güntan, 2009: 16). 19. yüzyılda yaşayan Mehmed Murad Nakşibendî Mevlevî-Nakşî etkileşimine güzel bir örnektir.

Sanatkâr eserinden bağımsız düşünülemez. Öyle ki Mehmed Murad Nakşibendî, bağlı bulunduğu tarikatın anlayışını Hülâsatü's-Şürûh'un satır aralarına nakşetmiştir. Aşağıdaki beyitte Mesnevî'nin bir beytinde geçen "nakşbendânend" kelimesini Mehmed Murad; gelecekte Bahaeddin Nakşibend'in tarikatın başına geçeceği ve tarikatın "Hâcegân" ismini bırakıp Nakşibendîye ismini alacağı olarak yorumlamıştır. Bu manayı kalbiyle hissettiğini bildirmiştir.

*"Mesnevî nakşbendânend dercevv-i felek*

*Kâr-sâzânend behr-i lî vü lek*

*Bu beytde Tarik-i Hâcegânın adı Nakşbend olacağına ve zamân-ı âtîde Şâh-ı Nakşbend kuddise sirruhunun geleceğine telmîh ve işâret vardır dinse ba'id olmaz"* (Cilt 4, İ-196b)

Nakşibendî silsilesinin Bahâeddin'den önceki devirleri hakkında bilgi veren kaynaklara göre tarikat, Yûsuf el-Hemedânî zamanından Bahâeddin zamanına kadar, Hemedânî ve ardından gelenlerin taşıdığı “hâce” lakabına işaret olarak “tarîk-i hâcegân” diye anılmakta iken Bahâeddin'den itibaren “tarîk-i Nakşibendî” adıyla tanınmıştır (Algar, 1991: 458-460).

Mehmed Murad; “sefer” kelimesinin geçtiği bir beytin şerhinde ise “Zümre-yi Hâcegân” yani Nakşibendî tarikatının “sefer der vatan” anlayışına işaret ederek beyti şerh etmiştir.

*“Çün sitâre seyr bergerdun kunî*

*Belki bîgerdun **sefer** bîçun kunî*

*Eğer sa'y ile sen yıldız gibi felek üzerine seyr idersen belki feleksiz bir sefer idersin ki ana seyr-i bîçun dirler velâkin aslâ gayretin yokdur bu sefere Zümre-yi Hâcegân **sefer der vatan** dirler” (Cilt 3, İ-61b)*

Kötü huyları terk edip iyi huylara doğru yolculuk anlamına gelen (Tosun, 2006: 342) “*sefer der vatan*” kişinin lüzumsuz ve kendisini ilgilendirmeyen mâlâyânî işleri terk etmesidir. Sâlikin bu manevî yolculukta gayesi melekî ve ilahî sıfatlara ulaşmaktır. “Sefer der vatan” Nakşibendîliğin onuncu edebidir.

Bir diğer beyitte şârih, “Yâd Kerd” kavramına işaret etmiştir. Yâd Kerd; salikin diliyle veya gönlüyle Hakk'ı zikretmesidir. Hâcegân tarikatında Abdülhalik Gucdüvani döneminde zikr-i hâfî (gizli zikir, kalpte zikretmek) örf oldu (Rahimov, 2022: 53). Beytin şerhinde şarih zîr-i leb lafzından hareketle Nakşibendîliğin esaslarından olan gizli zikrin makbul olduğunu ifade eder.

*“An keşîden zîr-i leb âvâzrâ*

***Yâd kerd**en mebde' ü âgâzrâ*

*O makbûl olan münâcât âvâzını zîr-i lebine çekmekdir ya'nî Mevlâ'ya gizli yalvarmadır” (Cilt 3, İ-15a)*

Mehmed Murad; aşağıdaki beyitte Mevlâna'nın soyunun Hz. Ebu Bekr'e dayanmasından hareketle Mevlevîliğin usul ve esasının hâfî zikir üzerine kurulu olduğunu iddia eder. “Yad Kerd” Hâcegân'a göre, tevhid kelimesini (La ilahe illallah) “haps-i nefes” ile zikretmekten ibarettir. Nakşî tarikatının mürşidleri, sâliklerinin kalbini temizlemek için, tevhid kelimesini haps-i nefes ile telkin edince; “Yâd kerd'e meşgul ettik” derlerdi. Bu bakımdan “Yâd Kerd” kelimesi, bu tarîkatta tevhîd kelimesini haps-i nefes ile zikirden kinâye olarak anılmıştır. Burada asıl amaç Sâlik'in dil ve kalp zikri ile sırr-ı tahkiki elde etmesidir (Özaydın,

2014: 2020). Mehmed Murad; beytin şerhinde Mevlâna'nın hâfî zikir çektiğini ve Mevleviliğin usul ve esasının hâfî zikir üzere olduğunu iddia eder. Ayrıca Abid Çelebi'nin cehrî zikir çeken bir şeyhe değil de Şeyh Abdullah'a intisab etmesini Mehmed Murad; Mevleviliğin hâfî zikir çektiğine delil gösterir.

*“Dem bühur derâb-ı zikr ü sabr kun*

*Tâ rehî ezfıkr ü vesvâs-ı kühün*

*Bu beyitte habs-i nefes ile zikru'llâh itmege emr buyururlar ve habs-  
nefes ile zikr dahi hâfî olur ve zikr-i cehrîde habs-i nefes mümkün olmaz ve  
habs-i nefes ile zikru'llâh gönülden efkârı ve havâtır-ı şeytâniyyeyi izâle  
ideceğini mısra'-ı sâni ile beyân buyururlar”*

### 3. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerhine Yönelik Değerlendirmeler

Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhine yönelik araştırmacıların eleştiri ve değerlendirmeleri olmuştur. Şu ana kadar tespit ettiğimiz kadarıyla söz konusu şerhe yönelik tek eleştiri Gölpınarlı'ya aittir. Mehmed Murad Nakşibendî'nin adını Murad Buhârî<sup>258</sup> olarak veren Abdülbaki Gölpınarlı; Hülâsatü's-Şürûh'a ana kaynaklar okunmadan yazılmıştır diyerek yanlış şerh edildiği eleştirisinde bulunmuştur.<sup>259</sup> Birinci ciltteki bir beyitte geçen “şeyh-i dîn” kelimesinden kastın Gölpınarlı “Şemseddin Tebrizî” Mehmed Murad Nakşibendî ise “İbnü'l-Arabî”<sup>260</sup> olabileceğini söylemiştir. Gölpınarlı'nın eleştirisinin temeli, Mehmed Murad'ın bu beyitteki “şeyh-i dîn” kelimesine yüklediği anlamdır. Ne var ki aynı beytin şerhinde ünlü Mesnevî şârihi Ankaravî de “şeyh-i dîn” kavramıyla kastedilenin “İbnü'l-Arabî” olabileceğini ifade etmiştir (Tanyıldız, 2010: 1119).

Eser üzerine söylenenlerin çoğu değerlendirme niteliğindedir ve eserin muhtasar-özet bir şerh olduğuyla ilgilidir. Bu bağlamda İsmail Güleç, Murad Buhârî olarak tanıttığı Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhinin gayet kısa ve veciz olduğunu ifade etmiştir. Muhtasar şerhler arasında sınıflandırdığı Hülâsatü's-Şürûh'u tefsirî tercüme, açıklamalı tercüme olarak değerlendirmiştir (Güleç, 2006: 153).

<sup>258</sup> Mehmed Murad Nakşibendî ile Murad Buhârî farklı kişilerdir. Murad Buhârî (öl. 1720), Mehmed Murad Nakşibendî'den bir asır önce yaşayan başka bir kişidir. Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü's-Şürûh'un girişinde kendisini “Muhammed/Mehmed Murad Nakşibendî” olarak adlandırmıştır.

<sup>259</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik, s. 145.

<sup>260</sup> Hülâsatü's-Şürûh, Cilt 1, v.184b.

Mesnevî'nin Türkçe şerhleri üzerine çalışma yapan Mehmet Özdemir'e göre Hülâsatü's-Şürûh'un beyit şerhleri genel olarak kısadır ve birçok beyit geniş bir tercümedir (Özdemir, 2016: 469)

Araştırmacıların genel değerlendirmesine göre Hülâsatü's-Şürûh "tefsiri tercüme, açıklamalı tercüme, muhtasar veya veciz şerh"tir (Gölpınarlı, 2006: 142; Demirel, 2007: 494; Güleç, 2008: 147; Güleç, 2009: 224; Temizel, 2009: 106; Çelik, 2002: 87, Özdemir, 2016: 469).

Eseri değerlendiren araştırmacıların görüşlerinin yanında Mehmed Murad'ın eserini nasıl tanımladığına bakacak olursak şârihin; altıncı cildin dibâcesinde eserini "tercüme ve şerh" şeklinde tanımladığı görülmektedir. .

*"Beş cildin şerh ve tercemesi altmış bir senesi rebü'l-âhirin on sekizinci cum'a gicesi karîn-i hüsn-i hitâm olmağla yine rebü'l-âhirin yigirminci bâzâr gicesi cild-i sâdisin şerhine ve tercemesine bi'avnillâhi tevfiğe şürû' olundu"* (Cilt 6, S-1b)

## Sonuç

Mehmed Murad, eserinin başında belirttiğine göre Mesnevî'yi baştan sona üç defa ders olarak okuttuktan sonra hatırına "muhtasar" bir şerh yazmak gelir. Eserine başlamasında öğrencilerinin de böyle bir eseri talep etmeleri etkilidir. Eserine "şerhlerin özeti" anlamındaki "Hülâsatü's-Şürûh" adını veren şârihin bu ismi seçmesindeki sebep eserinin sonunda açıklığa kavuşacaktır. Zira şârih, eserinin sonunda kendisinden önce yüz kadar kişinin Mesnevî'yi şerhe koyulduğunu ancak eserlerini bitirmeye mukadder olmadıklarını ismini saydığı dört şârihin -Sürûî, Şeyh Yusuf, Ankaravî, Şem'i- ise şerhini tamamladığını kendisinin de şerhini tamamlayarak sevincinden "ıyd-ı ekber" eylediğini ve bu dört şârihin kalemi olduğunu ifade etmektedir. Bu dört şârihin kalemi olmak ifadesinden Mehmed Murad'ın eserini, dört şârihin şerhini değerlendirerek ve gözeterek yazdığını söylemek mümkündür. Yine "Şerhlerin Özeti" ismindeki "şerhler"den Mehmed Murad'ın kastının söz konusu dört şârihin şerhi olduğunu şârih, bu vesile ile açıklamaktadır. Ayrıca eserde Mehmed Murad'ın şârihlere yaptığı göndermeler ve bu göndermelerde kendinden emin edası ve son sözü söyleme niteliğindeki tavırları da bu durumu gözler önüne seren diğer bir husustur.

Ulaştığımız bir diğer sonuç eserin yeterince tanınmadığı ve eser üzerine söylenenlerin eseri tam olarak yansıtmadığıdır. Bunlardan en önemlisi eserin

dibâcesindeki “muhtasar” kelimesinden hareketle eserin özet olduğuyla ilgili söylemlerdir ki bizce esere özet demek eksik bir ifadedir. Zira eserde şârih; Mesnevî’nin bir bölümünden veya bazı ciltlerinden seçtiği beyitleri birleştirerek bir şerh yapmamış; eseri yer yer tercüme yer yer şerh etmiştir. Bu minvalde eserin Mesnevî şerhleri arasındaki yerini belirleyen en önemli husus, Mehmed Murad’ın bizzat kendi söylemidir. Şârihe göre eseri, tercüme ve şerhtir. Eser baştan sona dikkatli incelendiğinde şârihin tüm ciltleri, beyitleri birleştirmeden tek tek tercüme veya şerh ettiği görülmektedir. Bazı beyitlerin sadece manası verilerek geçilmiş -şârihin ifadesiyle tercüme edilmiş- bazı beyitler ise ayet, hadis gibi ana kaynaklardan ve mutasavvıf, bilgin, âlim gibi çok geniş bir yelpazedeki şahsiyetlerden alıntılarla şerh edilmiştir.

Mehmed Murad, eserinde Mesnevî’yi baştan sona şerh eden Şem’î Efendi, Ankaravî, Şeyh Yusuf ve Sürûrî’ye atıfta bulunmuştur. Bu şârihlerden en çok Ankaravî’nin şerhini zikretmiştir. Eselerinde kendisinden övgüyle bahsettiği bir şârih olan Ankaravî’ye; bazı beyitlerin şerhinde karşı çıkmıştır. Özellikle yedinci cildin olduğunu savunan Ankaravî’den farklı bir görüş ortaya koymuş ve altıncı cilt bile yarım kalmışken yedinci cildin olamayacağını savunmuştur.

Mehmed Murad’ın şerh metodunda göze çarpan en önemli hususlardan biri şerhi yapılan beyitlerde yer alan kelimeleri gramer özellikleri, yazılışları ve okunuşları, lügat manaları, Arapça nahiv özellikleri gibi birçok noktadan inceleyerek her kesimden insanın anlayabileceği şekilde şerh etmesidir. Bunda şârihin eğitici öğretici yönünün etkisi büyüktür. Eser gerek günümüze yakın bir tarihte yazılması gerek şârihin eğitici yönü ve ilmî şahsiyetinin etkisiyle gayet açık, sade ve özlüdür.

Şârihin diğer şârihlere göndermeleri ve Nakşibendiliğe temasları bölümünde küçük bir örneklem sunulmaya çalışılmış olup eserin altı cildi üzerindeki çalışmalar tamamlandığında bu başlıklarla ilgili örneklerin fazlalaşacağından şüphe yoktur. Yine bu çalışmada çok fazla değinememiş olsak da eser; atasözleri, deyimler, yer adları, halk inanışları, hastalıklar vb. folklorik ve kültürel öğeler açısından da zengindir. Mehmed Murad’ın satır aralarında dönemindeki tarihi ve sosyal olaylara da değinmesi eseri zengin kılan diğer önemli bir husustur. Saydığımız ve sayamadığımız birçok husus eserin tüm ciltleri üzerindeki çalışmalar tamamlandığında ve esere yeterince nüfuz edilebildiğinde daha da çeşitlenecek ve Mesnevî vadisindeki çalışmalara katkı sunacaktır.

## Kaynakça

- Ahmed Lûtfî Efendi: *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi* VI-VII-VIII. (haz. Yücel Demirel) YKY, 1999, İstanbul.
- Algar, H. (1996). "Hacegan". Diyanet İslam Ansiklopesi, C. 14, İstanbul, s.431.
- Çelik, İ. (2002). "Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri". A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Esntitüsü Dergisi*, Sayı 19, Erzurum, s. 71-93.
- Davud Fatin: *Tezkire-i Hatîmetü'l-Eşâr*. İstanbul 1867.
- Demirel, Ş. (2007). "Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri Üzerine Bir Literatür Çalışması". *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, Eski Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Cilt 5, Sayı, 10, GÜZ, s. 469-504.
- Erol Ç. (2014). *Nakşibendî Mehmed Murâd Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökman M. (1943). *Murat Molla Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri*. Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Güleç İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmi Araştırmalar*, S.22, s.135-154.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. 1. Baskı, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Güleç, İ. (2009). "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6 Fall, Doi Number: 10.7827/Turkish Studies.879, s. 214-230.
- Güntan, Z. (2009). XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülasatü's-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, M. Algar, H. (1988). "Abdullah İlahî". Diyanet İslam Ansiklopesi, İstanbul: C. 1, s. 110-112.
- Kunt, İ. ve Özkan A. (2013). *Molla Murad en-Nakşibendi Aşk Bağından Öğütler-Mâ Hazar*. İstanbul: Semerkant Yay.
- Özaydın, M. (2014). "Şeyh Abdurrahman'a göre Nakşibendiliğin Onbir Temel Esası". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 50, s.213-239.

- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, (11/20 Fall), s. 461-502.
- Özdil, H. (2013). Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevî Şârihi: Mehmed Murad Nakşibendî. *Turkish Studies*, Volume 8/12, p. 1009-1016.
- Özdil, H. (2014). 19. Yüzyıl İstanbulu'nun İlim Merkezlerinden Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi. *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, s.609-636.
- Rahimov, K. (2022). "Hacegan-Nakşibendiyye Talimlerinin Temelleri". *Din Araştırmaları* 1 (8), s. 49-63.
- Şemseddin Sâmî: *Kâmûsu'l-A'lâm*. İstanbul 1945.
- Şentürk, M. H. (2020). *Murad Nakşibendî*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Cilt: 31. S.188-189.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif (1. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*. S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. Yayın no: 4, Kaynak Eserler Serisi No: 3, Konya.
- Tosun, N. (2006). "Nakşibendiyye (Âdâb ve Erkân)". *Diyanet İslam Ansiklopesi*, İstanbul: C. 32, s. 342-343.
- Uçar, A. (2022). *Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Rûmî Yayınları.
- Vassâf, H. (2006). *Sefîne-i Evliyâ II*. (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz). Kitabevi Yay. İstanbul.
- Yavuz, A. F., Özen, İ. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yay.
- Yazma Eserler**
- M. Murad Nakşibendî, *Emsile-i Muhtelif*, Sül. Ktp., Pertev Paşa, no. 581.
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü's-Şürûh* (Mesnevî Şerhi Cild IV ismiyle), Süleymaniye Kütüphanesi [M.Arif-M.Murâd], no. [113].
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü's-Şürûh*-(I-II,III, IV,V ve VI. Cilt) İstanbul Üniversitesi Ktp., no: TY 6309-6310-6311-6312-6313-6314.
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü's-Şürûh*, Süleymaniye Kütüphanesi [M.Arif-M.Murâd] [113/1-3-4-6].

- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü’ş-Şürûh*, Süleymaniye Kütüphânesi [M.Arif-M.Murâd] (Mesnevî Şerhi Cild V ismiyle), no. [240]
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü’ş-Şürûh*, Süleymaniye Kütüphânesi, Yazma Bağışlar, no. 165.
- M. Murad Nakşibendî, *Hülâsatü’ş-Şürûh*, Süleymaniye Kütüphânesi, Yazma Bağışlar, no. 168/14.
- M. Murad Nakşibendî, *Kavâid-i Fârisiye*, Süleymâniye Ktp, Reşid Efendi, no. 1367.
- M. Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260.
- M. Murad Nakşibendî, *Muînü’l-Vâizîn*, Sül. Ktp., [M.Arif-M.Murad], no. 258.
- M. Murad Nakşibendî, *Muzîlü’l-Hafâ*, Süleymaniye Kütüphânesi, M.Buhârî, no. 304.
- M. Murad Nakşibendî, *Şerh-i Kasâid-i Şevket*, Sül. Ktp, [H.Hüsnü Paşa], no. 970.
- M. Murad Nakşibendî, *Vekâyînâme*, Süleymaniye Kütüphânesi, Ali Emîrî no. 103.